

יא. קטורת - גילוי וכיסוי

במרכז עבודת הכהן הגדול ביום הכיפורים עומדת עבודת הפנים, העבודה שהכהן הגדול עושה בקודש הקודשים. מיד בכניסתו לקודש הקודשים הכהן מעלה קטורת, דבר שהיה מוקד למחלוקת בין הפרושים והצדוקים בפרשנות פסוקי התורה:

וְלָקַח מִלֵּא הַמִּחְתָּה גִּחְלִי אֵשׁ מֵעַל הַמִּזְבֵּחַ, מִלִּפְנֵי ה', וּמִלֵּא חֲפִנָיו, קְטֹרֶת סַמִּים יִדְקֶה; וְהִבִּיא, מִבֵּית לְפָרְכֶת. וְנָתַן אֶת הַקְּטֹרֶת עַל הָאֵשׁ, לִפְנֵי ה'; וְכִסָּה עֲנַן הַקְּטֹרֶת, אֶת הַפְּתָרִת אֲשֶׁר עַל הַעֲדוּת וְלֹא יָמוּת. (ויקרא טז, יב-יג)

עבודת הקטורת היא פעולה שנעשתה במקדש באופן יום-יומי, ובנוסף גם ביום כיפור. לעבודה זו ביום הכיפורים ובמשך השנה יש צד שווה, אך נראה שביום זה המלאכה תופסת מקום שונה וייחודי כחלק ממהות היום. בפרק זה נבחן את עבודת הקטורת ביום הכיפורים וכיצד היא משתלבת עם מטרת היום!

עבודת הקטורת בימות השנה

עבודת הקטורת נעשית בכל יום בבוקר ובערב. זהות הכהן המקטיר נקבעת בהגדרה, והכהן מבצע עבודה זו פעם אחת במהלך חייו. על מנת לזכות כמה שיותר כהנים בעבודה, נעשית עבודה הגרלה גם בבוקר וגם בערב (הלכות תמידין ומוספין ד, ז-ח). הרמב"ם מפרט את הפעולות הנדרשות במלאכה זו:

בַּעַת שְׁמִקְטִירֵי הַקְּטֹרֶת בְּהִיכֵל בְּכָל יוֹם, פּוֹרְשֵׁיו כָּל הָעַם מִן הַהִיכָל וּמִבֵּין הָאוֹלָם וְלַמִּזְבֵּחַ, לֹא יִהְיֶה שָׁם אָדָם, עַד שְׂיֵצֵא זֶה שֶׁהַקְּטִיר הַקְּטֹרֶת...

כִּיצַד סֵדֵר הַקְּטֹרֶת הַקְּטֹרֶת בְּכָל יוֹם? ... וּמִי שֶׁזָּכָה בְּקְטֹרֶת נוֹטֵל כְּלֵי מִלֵּא קְטֹרֶת גְּדוּשׁ, וְכִסִּי הָיָה לוֹ, וְיִבְזֹף הָיָה שְׁמוֹ, וְנֹתֵן הַבְּזוּף בְּתוֹף כְּלֵי אַחַר, וְכִפֵּי הָיָה שְׁמוֹ, וּמְכַסֶּה אֶת הַכִּפֵּי בְּבָגְד קָטָן, וְאוֹחִזוּ הַכִּפֵּי בְּיָדוֹ וְנִכְנְסוּ, וְעָמוּ אַחַר בְּמִחְתָּה שְׁלֵאֵשׁ בְּיָדוֹ.

וְכִיצַד חוֹתֶה? זֶה שֶׁזָּכָה בְּמִחְתָּה לֹקַח מִחְתָּה שֶׁל כֶּסֶף, וְעוֹלָה לְרֹאשׁ הַמִּזְבֵּחַ, וּמִפְנֵה הַגְּחָלִים הַיֵּלֶךְ וְהִילָה, וְנוֹטֵל מִן הַגְּחָלִים שְׁנֵתֶאֱפְלוּ בְּמַעֲרֶכֶה שְׁנֵי, וְיֹרֵד וּמַעֲרֵן לְתוֹף מִחְתָּה שְׁלֵזָהב... וְאוֹמְרִין לָזֶה הַמַּקְטִיר 'הַזֶּהר שְׁלֵא תַתְחִיל מִלִּפְנֵי, שְׁלֵא תִכְוֶה'. וּמִתְחִיל וּמְשַׁלֵּף הַקְּטֹרֶת עַל הָאֵשׁ בְּנַחַת כְּמִי שֶׁמְרַקֵּד סֵלֶת, עַד שֶׁתִּתְרַדֶּה עַל כָּל הָאֵשׁ. (הלכות תמידין ומוספין ג, א-ח)

1. בנושא זה עסקו רבים, ונפנה למספר דיונים מרכזיים בהערות בהמשך הפרק. ראו גם את מאמרו של הרב יוסף מרקוס- 'הקטרת הקטורת ביום הכיפורים', באתר תורת הר עציון. בפרק זה נעסוק במקורות אשר נידונו במאמרו, ולעיתים נציע להן פרשנות שונה.

הרמב"ם מגדיר שהחיוב בכל יום מוטל על הכהנים: "היא שצוה הכהנים להקטיר קטורת בכל יום פעמיים על מזבח הזהב". בשונה ממצוות התמיד המוטלת על כלל הציבור (מצוות עשה לט), הקרבת הקטורת קשורה לפולחן המקדש ומוטלת על הכהנים.

הגרי"ז (הלכות כלי מקדש ב, ח) עמד על ההבדל בין הקרבת התמיד המוטל על הציבור ובין הקטרת הקטורת שנתונה בידי הכהנים. לשיטתו, הקורבנות קשורים לחיוב הקרבה המוטל על הציבור והכהנים הם הזרוע המבצעת. לעומת זאת "מצות הקטורת, עיקר מצוותה היא שיהא ממנה מעשה הקטרה". נראה להציע שכוונת הגרי"ז היא שחשיבות הקטורת עיקרה בתוצאה שיש עשן במקדש. המעשה עצמו אינו נחשב כחיוב, אלא התוצאה היא המשמעותית. לכן המצווה מוגדרת על הכהנים ולא על העם, בשונה מקרבן התמיד. כפי שנראה להלן, עשן הקטורת מאפשר את גילוי השכינה, ומטרת ההקטרה בכל יום היא לייצר מציאות של השראת שכינה במקדש.

הגילוי בהסתרה

הקטורת מסתירה את כבוד ה', אך מטרתה הפוכה והיא המאפשרת את הגילוי. העשן הממלא את ההיכל מאפשר את גילוי השכינה בפני בני אנוש. עקרון זה עולה בפסוקים רבים בתורה ובנביא:

בְּשַׁנַּת מוֹת הַמֶּלֶךְ עָזְהוּ וְאַרְאָה אֶת אֲדֹנָי יֹשֵׁב עַל פֶּסַא רָם וְנִשָּׂא וְשׁוּלְיוֹ מְלֵאִים אֶת הַהֵיכָל... וְיָנֻעוּ אַמּוֹת הַסְּפִיּוֹת מִקּוֹל הַקּוֹרָא וְהַבֵּית יִמְלֵא עֶשֶׂן. (ישעיהו ג, א-ד)

וְלֹא-יִכְלוּ הַכֹּהֲנִים לְעַמֵּד לְשִׁירָת, מִפְּנֵי הָעֶנָן: כִּי-מְלֵא כְבוֹד ה', אֶת-בֵּית ה'. אָז, אָמַר שְׁלֹמֹה: ה' אָמַר, לְשֹׁפֵן בְּעֶרְפֶּל. בָּנָה בְּנֵיתִי בֵּית זָבַל, לָךְ מְכוֹן לְשִׁבְתָּךְ, עוֹלָמִים. (מלכים א, ח, יא-יג)

גילוי שכינה מתקיים כאשר הבית מלא עשן. בית המקדש היה מלא כבוד ה', ולכן הוא שכן בענן, וכפי ששלמה אמר שה' שוכן בערפל². ברגע שיש תנועה במיקום השכינה הדבר מלווה בערפל, כדברי יחזקאל - "וַיֵּרָם כְּבוֹד ה' מֵעַל הַכְּרוֹב עַל מִפְתַּן הַבַּיִת וַיִּמְלֵא הַבַּיִת אֶת הָעֶנָן וְהִחְצַר מְלֵאָה אֶת נֶגַה כְּבוֹד ה'" (י, ד).

הקטורת יוצרת את המציאות של השראת שכינה. ביום הכיפורים, הכפרה נעשית בעמידתנו לפני ה', והקטורת היא המאפשרת עמידה זו. הקב"ה אומר "כי בענן אראה על הכפורת" (ויקרא טז, ב) ביום הכיפורים. יש צורך לייצר את הענן הדרוש על מנת לעמוד ולהיראות באופן בלתי אמצעי לפניו יתברך. דווקא ההסתרה והכיסוי, מאפשרים את הגילוי והראייה, כמו שכתב רבי נתן מברסלב:

2. וראו גם שמות לג, ט; שמות לד, ה; יחזקאל א, כח. פעולת אהרון בחטא קורח ועדתו קשורה לאותה נקודה, ראו במדבר יז, יא-יב ונעסוק בכך בהמשך הפרק.

כי מי שזוכה ליכנס לשם ברשות, כמו רבי עקיבא וכיוצא, אזי זה הענן והחושך הוא טובה גדולה אליו. כי על ידי הענן והחושך הזה שסביב האור האין סוף כנזכר לעיל, על ידי זה דווקא הוא זוכה להכלל ולהסתכל באור האין סוף ואינו נתבטל שם במציאות. ואזי זוכה כשחוזר מהביטול שיהיה נשאר לו אור הרשימו. כי אור האין סוף נרשם ממנו רשמי קדושה בתוך הענן הקדוש הזה ששם דווקא נצטייר ונרשם אור הרשימו של אור האין סוף, מחמת הענן והחשך דווקא שהוא בחינת צמצום. כי בלעדיו לא היה יכול האור להצטייר כלל. ועל כן כל הנבואות וכל ההשגות של כל הנביאים והחכמים מקבלים דווקא דרך הענן הקדוש הזה כמו שכתוב בעמוד ענן ידבר אליהם. כי שם דווקא נצטייר ונרשם אור הרשימו שמשם כל השגתם. כי משם עקר קבלת התורה והנבואה כנזכר לעיל. וישראל עם קדוש בכלליות זוכין ביום הכפורים להיכלל ולהתבטל באור האין סוף ביום הכפורים על ידי הכהן הגדול שנכנס בשליחותם לפני ולפנים וכו' כנזכר לעיל, ואזי מאור הרשימו הקדושה שנצטיירה בתוך הענן הקדוש הנזכר לעיל זוכין לבחינת לקבלת הלוחות ביום הכפורים שהיא כלל התורה כנזכר לעיל. (ליקוטי הלכות ערבית ד, כג)

בשונה מהקרבת הקורבנות שפעולת ההקרבה היא המעשה הנדרש, שם הכוהנים פועלים כנציגי הציבור, בקטורת התוצאה היא העיקר. בכל יום הכוהנים מאפשרים את גילוי השכינה היום-יומי, וביום הכיפורים אנו מחדשים את חנוכת המקדש. בדרך זו מייצרים מפגש בלתי אמצעי בין הציבור והקב"ה על מנת לאפשר את טהרת עם ישראל וכפרתם.

פנים וחוץ

בפירוש הפסוקים בספר ויקרא נחלקו שתי הכתות העיקריות שהיו בעם ישראל בימי בית המקדש השני:

למה פורש ובוכה? מפני שצריך להשביעו. למה פורשין ובוכין? מפני שצרכו להשביעו. ולמה צרכו להשביעו? שכבר היה מעשה בביתסי אחד שהקטיר עד שהוא בחוץ, ויצאה ענן הקטרת והרתיע את כל הבית. שהיו ביתסין אומרים יקטיר עד שהוא בחוץ שנאמר "וכסה ענן". אמרו להם חכמים: והלא כבר נאמר ונתן את הקטרת על האש לפני ה', הא כל המקטיר אין מקטיר אלא בפנים, אם כן למה נאמר "וכסה ענן הקטרת" מלמד שנותן בהן מעלה עשן, הא אם לא נתן בה מעלה עשן חייב מיתה כשיצא. אמר לאביו כל ימיכם הייתם דורשין ולא הייתם עושין עד שעמדתי ועשיתי אני. אמר לו אף על פי שאנו דורשין ואין אנו עושין שומעין אנו לדברי חכמים תמהני עליך אם תאריך ימים לא שהה שלשה ימים עד שנתנוהו בקברו. (תוספתא יומא א, ח)

החכמים והבייתוסים (והצדוקים) נחלקו בפירוש הפסוקים. לכאורה לפי פשט הפסוק נראה במבט ראשון כדברי הצדוקים, שהרי כתוב שהכהן הביא את הקטורת ואז נותנים אותה. ברם, חכמים פירשו שיש להעלות את הקטורת רק בתוך ההיכל.

האם נקודת המחלוקת נוגעת לדרך פרשנות הפסוקים, או מסתרת מאחוריה מחלוקת רחבה יותר? נראה שיש לראות במחלוקת זו השתקפות לתפיסת עולמם של חכמים בנוגע למשמעות הקדושה ודרך יצירתה³. לפי גישת הצדוקים, הכהן הנכנס אל הקודש נדרש להגן על עצמו. המציאות הינה שהקב"ה שוכן בקודש הקודשים, ולכן הכהן הגדול נדרש למעטה הגנה בדמות הקטורת החוצצת כביכול בין הכהן והקב"ה. תפקיד הקטורת לשיטתם היא הגנת הכהן בכניסה לפני ולפנים. לעומת זאת, חכמים סוברים שהכהן הגדול הוא היוצר את המפגש עם ריבונו של עולם. כאשר הכהן נכנס לקודש הקודשים ומעלה את הקטורת, הוא מאפשר את השראת השכינה ובעצם מייצר אותה. הצדוקים תפסו שהקדושה קיימת ועומדת, ועלינו להתחבר אליה. חז"ל סברו שהאדם יוצר את הקדושה; כפי שישראל מקדשים את המועדים, הכהן מייצר מציאות של קודש והשראת שכינה.

הרמב"ם פוסק בעקבות הגמרא שהכהן הגדול מחכה בקודש הקודשים עד שיתמלא הבית עשן: "וממתין שם עד שיתמלא הבית עשן ויצא" (הלכות עבודת יום הכיפורים ד, א). הגר"ז הסביר שעבודת הכהן מסתיימת רק כאשר הבית מלא עשן ולכן עליו להתעכב פרק זמן נוסף, בשונה מהקטורה הקטורת במשך השנה⁴. עבודת הכהן הגדול מסתיימת רק כאשר העשן ממלא את ההיכל והקב"ה משרה את שכינתו. רק לאחר יצירת המפגש הכהן יכול לצאת מההיכל.

תפקיד הכהן הגדול ביום זה הוא לייצר את המפגש בין הקב"ה וכנסת ישראל. הכהן הוא שליח של הציבור, ומטרת הכניסה אינה אישית עבור הכהן אלא להביא לכפרת הכלל בעמידתם לפני ה'. לכן ביציאתו מקודש הקודשים מתפלל הכהן הגדול תפילה קצרה, כדי לא להפחיד את הציבור, ותוכנה נוגע לצרכים הגשמיים של כלל הציבור:

ומתפלל שם בהיכל אחר שיצא תפלה קצרה שלא להבעית את העם שמא יאמרו מת בהיכל. וכך היה מתפלל: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שאם תהיה שנה זו שחונה תהיה גשומה, ולא יסור שבט מבית יהודה, ולא יהיו עמך בית ישראל צריכין לפרנסה, ואל תכנס לפניך תפלת עוברי דרכים. (הלכות עבודת יום הכיפורים ד, א)⁵

3. ראו במאמרו של הרב יהודה ברנדס- 'קטורת', בתוך קובץ מאמרים 'ובצום יום כיפור יחתמו' (הוצאת מכללת הרצוג) עמודים 91-109. בעניין המשמעות הרוחנית של מחלוקת הצדוקים וחז"ל ראו שם בעמוד 108.
4. בשונה מהסבר הגר"ז; ראו בשיעורי הגר"ז על עבודת יום הכיפורים עמוד קג, ובחידושי הגר"ז על הרמב"ם במכתב בסוף הספר.
5. פרשנויות נוספות הוצעו למטרת העלאת הקטורת בהיכל, ראו בנושא זה בספרו של הרב אברהם סתיו- 'מבית לפרוכת', עמודים 176-207. בדבריו עולה הסבר הפוך למטרת הכניסה בעקבות דברי ספר הזוהר (מעמוד 195). בדברינו הסברנו שמטרת הכניסה היא לייצר מפגש עבור כלל הציבור והכהן הוא שליחם. הסבר שונה, המופיע בדברי הרב סתיו, גורס שהקטורת מייצרת כעין אוהל מעל הכהן והקב"ה, וכביכול הקטורת מייחדת אותם יחדיו בנפרד מהעם. הקטורת יוצרת כעין סכך והפרדה הדומה לחופה, כאשר הכהן הגדול הוא המכפר ורק הוא זוכה להתייחדות זו.

הקטורת כהגנה

שתי הגישות שהוצגו לעיל בהסבר מטרת הקטורת מעלות פרשנויות שונות להקטורת הקטורת בסיפור קורח ועדתו:

וַיִּדְבַר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. הֲרַמּוּ, מִתּוֹךְ הָעֵדָה הַזֹּאת, וַאֲכַלְהָ אֹתָם, פָּרְגַע; וַיִּפְּלוּ, עַל פְּנֵיהֶם. וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל אֶהֱרֹן, קַח אֶת הַמִּחְתָּה וְתֵן עָלֶיהָ אֵשׁ מֵעַל הַמִּזְבֵּחַ וְשִׁים קֶטֶרֶת, וְהוֹלֵךְ מִהֶרָה אֶל הָעֵדָה, וְכַפֵּר עֲלֵיהֶם: כִּי יֵצֵא הַקֶּזֶף מִלִּפְנֵי ה', הַחַל הַנֶּגֶף. וַיִּקַּח אֶהֱרֹן כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה, וַיֵּרָץ אֶל תּוֹךְ הָעֵדָה, וְהִנֵּה הַחַל הַנֶּגֶף, בָּעָם; וַיִּתֵּן, אֶת-הַקֶּטֶרֶת, וַיְכַפֵּר, עַל-הָעָם. וַיַּעֲמֹד בֵּין הַמֵּתִים, וּבֵין הַחַיִּים; וַתַּעֲצֵר, הַמַּגֵּפָה... וַיָּשֶׁב אֶהֱרֹן אֶל מֹשֶׁה, אֶל פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד; וְהַמַּגֵּפָה, נִעְצְרָה. (במדבר יז, ט-טו)

אהרון הכהן מעלה קטורת על מנת לכפר על העדה ולעצור את המגפה. הקטורת פועלת בצורה הרצויה ובזכות מעשה זה נעצרה המגפה. איך הקטורת עצרה את המגפה? פרשנות אחת רואה בקטורת כמגנה על הציבור בפני הנגף. הקטורת מהווה חציצה בין הדבר הפוגע ובין הציבור ובכך המגפה נעצרת. פרשנות זו מקבילה לגישת הצדוקים הרואים בקטורת כמגן על הכהן בפני השכינה השורה בהיכל.

פרשנות שנייה תסביר שהקטורת מייצרת מצב של השראת שכינה, בו הקב"ה מגן על עם ישראל. הקטורת אינה מגנה, אלא מאפשרת נוכחות אלוקית המגנה על עם ישראל. ביציאת מצרים עם ישראל נצטווה למרוח את דם הפסח על המזוזות ועל המשקוף, והקב"ה מסביר שהדם יהיה לסימן "וראיתי את הדם ופסחתי עלכם, ולא יהיה בכם נגף למשחית" (שמות יב, יג). הקב"ה השרה את שכינתו על בתי ישראל ובזכות כך המגיפה לא הגיעה אליהם. כאשר אליהו הנביא אומר שעם ישראל 'פוסח על שני הסעיפים', כוונתו שהם גם עובדי ה' וגם עובדי הבעל. המינוח לפסוח אינו לדלג אלא לשכון ולשרות במקום. לפי פרשנות זו, הקטורת מאפשרת את נוכחות הקב"ה ואז אין רשות למשחית לפגוע בעם. כדי לייצר נוכחות אלוקית, אהרון הכהן העלה קטורת ורק לאחר מכן השראת השכינה נכחה והגנה.

אחרית דבר

פרדוקס מובנה עומד בפנינו בגישתנו בפני הקודש: הגילוי מתאפשר במקום בו קיימת הסתרה. ביום הגדול, יום הכיפורים, אנו מתפללים למפגש ישיר עם הקב"ה אשר מוביל לכפרה- 'לפני ה' תטהרו'. על מנת לזכות בעמידה לפני ה' אנו מייצרים מפגש בעזרת השליח של הציבור, הכהן הגדול, אשר בעבודתו אנו זוכים להשראת השכינה.

הקרבת הקטורת היא אחת מעבודות היום-יום במקדש אשר נועדה לאפשר את השראת השכינה. הקטורת אינה קרבן אשר בו העיקר במעשה, אלא בתוצאה של העלאת העשן

6. חברי ערן הראל הפנה אותי לפסוק נוסף בספר ישעיהו, שבו משמעות המילה 'לפסוח' הינה לשרות במקום ולהגן: "כְּצַפְרִים עֹפֹת כֵּן יִגֵּן ה' צְבָאוֹת עַל יְרוּשָׁלַם, גִּנוֹן וְהַצִּיל, פֶּסֶחַ וְהִמְלִיט" (לא, ב).

וייצירת מקום שהקב"ה ישכון בו. עבודת הכהן הגדול ביום הכיפורים כוללת גם היא הקטרת קטורת, אמנם במקום שונה מכל השנה, כאשר המטרה הבסיסית נותרה דומה. הקטורת מאפשרת את עמידתנו בצל השכינה, ומייצרת מפגש שהקב"ה מבטיח לנו שהוא טומן בחובו טהרה וכפרה:

את זו דרש רבי אלעזר בן עזריה, "מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו", עבירות שבין אדם למקום, יום הכיפורים מכפר. עבירות שבין אדם לחבירו, אין יום הכיפורים מכפר, עד שירצה את חבירו.

אמר רבי עקיבא: אשריכם ישראל, לפני מי אתם מטהרין, ומי מטהר אתכם? אביכם שבשמים, שנאמר: "וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם". ואומר: "מקוה ישראל ה'"; מה מקוה מטהר את הטמאים, אף הקדוש ברוך הוא מטהר את ישראל.
(משנה יומא ח, ח)

